

Near-Death Experiences in the Blind A Critique of Physicalism

Seyyed Mohsen Hashemi¹

1. PhD Student, Department of Philosophy of Religion, Farabi Campus, University of Tehran, Qom, Iran. Email: hashemi.mohsen.s@ut.ac.ir

Abstract

Physicalism, as one of the dominant paradigms in contemporary philosophy of mind, maintains that consciousness is entirely dependent upon the neural structures and physiological processes of the brain. Accordingly, all forms of sensory perception are regarded as products of neural activity. Within this framework, visual perception is considered impossible in the absence of an intact visual system and a functioning visual cortex. However, reports of near-death experiences (NDEs) in blind individuals—particularly those who are congenitally blind—have raised significant questions concerning the explanatory adequacy of this account. The central question addressed in this study is how individuals who have never possessed visual experience can nevertheless report vivid, detailed, and in some cases veridical perceptions during conditions in which brain activity is severely impaired or apparently absent. Employing a descriptive-analytical methodology, this study evaluates the phenomenon through the combined use of empirical research on near-death experiences and philosophical analysis within the philosophy of mind. The findings indicate that several well-documented reports from congenitally blind individuals resist straightforward explanation in terms of standard physicalist accounts, including hypoxia-induced hallucinations, memory reconstruction, and neurophysiological disturbances. At the very least, these cases reveal an explanatory gap within reductive physicalism. At the same time, this paper argues that such evidence should not be regarded as conclusive proof of any specific non-physicalist theory. Rather, its principal philosophical significance lies in exposing the explanatory limitations of certain reductive formulations of physicalism. Consequently, near-death experiences in the blind provide an important basis for reconsidering the relationship between mind and brain and for fostering renewed dialogue among the philosophy of mind, neuroscience, and philosophy of religion.

Keywords: near-death experience (NDE), congenital blindness, physicalism, philosophy of mind, consciousness.

Introduction

The relationship between consciousness and the brain remains one of the most fundamental questions in both the philosophy of mind and the philosophy of religion. Drawing upon the findings of contemporary neuroscience, physicalism reduces all mental states to physical processes occurring within the brain and therefore maintains that every perceptual experience depends entirely upon neural activity. Within this framework, visual perception cannot occur without a functioning visual system and an operational visual cortex.

Over the past several decades, however, numerous reports of near-death experiences, particularly among congenitally blind individuals, have challenged this assumption. In these accounts, subjects describe perceiving people, objects, and their surrounding environments, and in some instances these descriptions appear to correspond with independently verifiable external events. This phenomenon, commonly referred to as mindsight, raises a serious philosophical challenge to exclusively materialistic accounts of consciousness.

The purpose of this study is to determine whether physicalism possesses sufficient explanatory resources to account for such reports or whether these cases expose important limitations within its

theoretical framework. To this end, the paper first examines the theoretical foundations of physicalism and neuroscientific explanations of perception, then analyzes empirical reports concerning blind experiencers, and finally offers a critical evaluation of the principal physicalist responses.

Research Findings

An examination of the conceptual foundations of physicalism reveals that the theory rests upon three fundamental assumptions: (1) consciousness is wholly dependent upon brain activity; (2) perceptual experience requires prior sensory input; and (3) consciousness is localized within neural structures. On these assumptions, a congenitally blind individual—having never possessed visual experience—should be incapable of experiencing colors, shapes, or visual space.

Analysis of the available empirical literature, particularly the pioneering investigations of Kenneth Ring, Sharon Cooper, and other researchers, indicates that some congenitally blind individuals reported detailed perceptions of people, objects, and their surroundings during near-death experiences, with certain reports appearing to correspond to external reality. The paper further evaluates the principal physicalist explanations—including the hypoxia hypothesis, memory reconstruction, abnormal electrical brain activity, and functionalism—and argues that each encounters significant explanatory difficulties. Since congenitally blind individuals lack prior visual experience, hypotheses based upon memory reconstruction or visually generated hallucinations fail to provide a fully satisfactory explanation for these reports.

The study also addresses the linguistic challenge associated with blind individuals' reports, arguing that a distinction must be maintained between the occurrence of a phenomenal experience and the subject's capacity to describe that experience linguistically. Accordingly, while these reports may reveal important limitations in certain versions of physicalism, they should not be interpreted as definitive evidence for any particular metaphysical theory of consciousness. Rather, they call for further philosophical analysis and more rigorous empirical investigation.

Conclusion

The findings of this study suggest that reports of near-death experiences among blind—especially congenitally blind—individuals raise significant questions concerning the explanatory power of reductive physicalism. Although these reports do not, by themselves, establish the truth of substance dualism or the survival of the soul, they indicate that exclusively neuroscientific explanations remain insufficient to account for all aspects of the phenomenon and therefore confront at least an explanatory gap. These findings highlight the need to re-examine several foundational assumptions of physicalism while encouraging deeper interdisciplinary engagement among philosophy of mind, neuroscience, experimental psychology, and philosophy of religion. Future research should employ more rigorous empirical methodologies and stricter criteria for evaluating reports of near-death experiences in order to provide a more comprehensive assessment of the relationship between consciousness and the brain.

Cite this article: Hashemi, S. M. (2026). Near-Death Experiences in the Blind: A Critique of Physicalism. *Philosophy and Kalam*, 59 (1), 203-222. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.
 Authors retain the copyright and full publishing rights.
 DOI: <https://doi.org/10.22059/jstp.2026.412324.523716>

Article Type: Research Paper
Received: 22-Mar-2026
Received in revised form: 15-Jun-2026
Accepted: 22-Jul-2026
Published online: 21-Sep-2026

تجربه نزدیک به مرگ نابینایان

نقدی بر فیزیکیسم

سید محسن هاشمی^۱

۱. دانشجوی دکترا، گروه فلسفه دین، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران. رایانامه: hashemi.mohsen.s@ut.ac.ir

چکیده

یکی از چالش‌برانگیزترین مسائل در فلسفه ذهن و دین، تبیین ماهیت آگاهی و نسبت آن با بدن است. فیزیکیسم با رویکردی تقلیل‌گرایانه، آگاهی را محصول فرعی فعالیت‌های عصبی مغز می‌داند؛ اما گزارش‌های «ادراک واقع‌نما» (Veridical Perception) در تجربیات نزدیک‌های به مرگ (NDEs) افراد نابینا، به‌ویژه نابینایان مادرزاد، این پیش‌فرض را با چالشی جدی مواجه کرده است. پژوهش حاضر با هدف نقد مبانی فیزیکیسم، به تحلیل پدیده ادراک بصری در نابینایان طی تجربه نزدیک به مرگ می‌پردازد. پرسش اصلی این است که چگونه فردی بدون سابقه تجربه بصری و در شرایطی که فعالیت مغزی متوقف یا به حداقل رسیده است، می‌تواند اطلاعاتی دقیق و مطابق با واقعیت از محیط پیرامون گزارش کند؟ این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به یافته‌های تجربی روان‌شناختی و شواهد پدیدارشناختی، به واکاوی نسبت میان ذهن و بدن در لحظات بحرانی می‌پردازد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که پدیده «بینایی ذهنی» (Mindsight) در نابینایان، تبیین‌های بیولوژیک و مادی‌گرایانه (مانند توهمات ناشی از هیپوکسی یا بازسازی حافظه) را ابطال می‌کند. از آنجا که این افراد مفاهیم بصری (مانند رنگ و وضوح هندسی) را در غیاب کارکرد قشر بینایی درک می‌کنند، فرضیه وابستگی هستی‌شناختی آگاهی به ماده سست می‌شود. یافته‌های این نوشتار مؤید آن است که فیزیکیسم در تبیین تجربیات بصری نابینایان دچار «شکاف تبیینی» است. در نهایت، مقاله استدلال می‌کند که این پدیده، شواهدی قوی به نفع نظریات غیرفیزیکیستی (همچون دوگانه‌انگاری یا آگاهی بنیادین) فراهم آورده و استقلال آگاهی از ارگانیسم مادی را تقویت می‌کند.

کلیدواژه‌ها: تجربه نزدیک به مرگ (NDE)، نابینایی مادرزاد، فیزیکیسم، ادراک واقع‌نما، فلسفه ذهن.

استناد: هاشمی، سید محسن (۱۴۰۵). تجربه نزدیک به مرگ نابینایان: نقدی بر فیزیکیسم. فلسفه و کلام اسلامی، ۵۹، (۱)، ۲۰۳-۲۲۲.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۰۲

بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۲۵

پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۳۱

انتشار: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

حق چاپ و حقوق نشر برای نویسندگان محفوظ است.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jltip.2026.412324.523716>

مقدمه

تبیین ماهیت آگاهی و چگونگی پیوند آن با زیرساخت‌های بیولوژیک، که دیوید چالمرز آن را «مسأله دشوار آگاهی»^۱ می‌نامد، همچنان کانون منازعات در فلسفه ذهن و فلسفه دین معاصر است. (چالمرز، ۲۰۱۰: ۵۱) دیدگاه غالب در پارادایم علمی کنونی، «فیزیکالیسم»^۲ است؛ نظریه‌ای که مدعی است تمام حالات ذهنی، علی و معلولی رویدادهای فیزیکی در سیستم عصبی هستند و هیچ هویتی ورای امر مادی وجود ندارد. (Kim, 2005: 149-150) بر اساس این رویکرد تقلیل‌گرایانه، ادراک حسی - و به طور خاص بینایی - مطلقاً وابسته به یکپارچگی ساختاری چشم، اعصاب بینایی و قشر بصری^۳ در مغز است. به عبارت دیگر، در چارچوب فیزیکالیسم، تصور «دیدن» بدون داشتن «ابزار مادی دیدن» یک تناقض منطقی و بیولوژیک محسوب می‌شود. (Smart, 1970: 52)

با این حال، وقوع پدیده‌ای تحت عنوان «تجربه نزدیک به مرگ»^۴ در افراد نابینا، به‌ویژه نابینایان مادرزاد^۵، این پیش‌فرض بنیادین را با چالشی معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی مواجه کرده‌است. این پدیده که کنت رینگ^۶ آن را «بینایی ذهنی»^۷ نامیده‌است، به تجربیاتی اشاره دارد که در آن افراد فاقد بینایی فیزیکی، در وضعیت مرگ کلینیکی یا ایست قلبی، گزارش‌های بصری خیره‌کننده‌ای از محیط پیرامون و عوالم دیگر ارائه می‌دهند. (Ring & Cooper, 1997) اهمیت این گزارش‌ها زمانی دوچندان می‌شود که این ادراکات از نوع «ادراک واقع‌نما»^۸ باشند؛ یعنی فرد جزئیاتی را گزارش کند که با واقعیت فیزیکی مشاهده‌ناپذیر در آن لحظه مطابقت کامل دارد.

فیزیکالیست‌ها معمولاً NDE را به فعالیت‌های غیرعادی مغز در شرایط بحرانی، مانند ترشح اندورفین، هیپوکسی (کمبود اکسیژن) یا تخلیه الکتریکی در لوب گیجگاهی نسبت می‌دهند. (Blackmore, 1993: 62-66) اما این تبیین‌ها در مواجهه با نابینایان دچار «شکاف تبیینی»^۹ می‌شوند؛ زیرا مغز فردی که هرگز تجربه بصری نداشته و مفاهیمی چون رنگ، پرسپکتیو و نور را در حافظه عصبی خود ذخیره نکرده‌است، نمی‌تواند حتی در بحرانی‌ترین شرایط، تصاویری دقیق و منسجم خلق کند. گزارش‌های مستند نشان می‌دهند که این افراد نه تنها «می‌بینند»، بلکه

¹. The Hard Problem of Consciousness .

². Physicalism .

³. Visual Cortex .

⁴. Near-Death Experience-NDE .

⁵. Congenitally Blind .

⁶. Kenneth Ring .

⁷. Mindsight .

⁸. Veridical Perception .

⁹. Explanatory Gap .

مفاهیمی را درک می‌کنند که فراتر از توانمندی‌های حسی معمول آن‌هاست. (Long, 2010: 90-92)

این پژوهش با تمرکز بر این آنومالی تجربی^{۱۰}، استدلال می‌کند که فیزیکیالیسم تقلیلی توانایی تبیین انسجام و غنای کوالیای بصری^{۱۱} در نابینایان را ندارد. اگر آگاهی صرفاً محصول کارکرد مغز باشد، با توقف یا اختلال شدید در عملکرد مغز-به ویژه در افرادی که سیستم بینایی آن‌ها هرگز شکل نگرفته است-ادراک بصری باید ناممکن باشد. ثبوت این پدیده، نه تنها مبانی «نظریه همانی^{۱۲}» را سست می‌کند، بلکه دریچه‌ای به سوی نظریات غیرفیزیکیالیستی و «دوگانه‌انگاری وجودی^{۱۳}» می‌گشاید که در آن آگاهی، هویتی مستقل و غیرمحلی^{۱۴} تلقی می‌شود. درواقع، تجربه نزدیک به مرگ نابینایان، بیش از آنکه یک معمای پزشکی باشد، یک «برهان خلف» علیه مادی‌انگاری ذهن است.

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های اخیر درباره تجربه‌های نزدیک به مرگ، عمدتاً بر ماهیت این تجارب، واقع‌نمایی ادراکات گزارش‌شده و چالش آنها برای تبیین فیزیکیالیستی آگاهی متمرکز بوده‌اند. اعتمادی‌نیا (۱۴۰۵) در مقاله «تجربه‌های نزدیک به مرگ؛ دلالت‌های فلسفی، ابهامات پیش رو» با بررسی تعاریف و مؤلفه‌های NDE، بر ابهام در تعیین مؤلفه‌های اصلی و زمان وقوع این تجارب تأکید کرده و نشان داده است که این ابهامات می‌توانند در ارزیابی تبیین‌های فراطبیعت‌گرایانه نقش مهمی داشته باشند. قربانی و محمدی (۱۴۰۴) در مقاله «بررسی واقع‌نمایی مشاهدات این‌جهانی در تجربیات نزدیک به مرگ» به گزارش‌هایی پرداخته‌اند که در آنها تجربه‌گران مدعی ادراک رویدادهای عینی پیرامون

^{۱۰}. «آنومالی تجربی» (Empirical Anomaly) به پدیده یا داده‌ای اطلاق می‌شود که با پیش‌فرض‌ها و پیش‌بینی‌های نظریه حاکم (پارادایم موجود) سازگاری ندارد و با ابزارهای آن نظریه قابل تبیین نیست. طبق دیدگاه توماس کوهن در کتاب ساختار انقلاب‌های علمی، آنومالی‌ها همان «نقاط کوری» هستند که اعتبار یک نظریه را زیر سؤال می‌برند. ادراک بصری فرد نابینای مادرزاد در حالت مرگ کلینیکی، یک آنومالی کلاسیک برای فیزیکیالیسم محسوب می‌شود. چرا که فیزیکیالیسم پیش‌بینی می‌کند آگاهی و ادراک، محصول صرف فعالیت‌های عصبی و سوابق حسی مغز هستند؛ بنابراین، وقوع پدیده‌ای که در آن «ادراک بصری دقیق» (معلول) بدون وجود «پردازش‌های عصبی و حافظه بینایی» (علت فیزیکی) رخ می‌دهد، یک استثنای نقض‌کننده است که نشان می‌دهد چارچوب مادی‌گرایانه برای توضیح کل واقعیت ذهن، نارسا و ناتمام است.

^{۱۱}. در فلسفه ذهن، «کوالیا» (Qualia) به کیفیت‌های درونی، ذهنی و اول‌شخص تجربه‌های حسی گفته می‌شود؛ یعنی همان «احساس» خاصی که هنگام تجربه کردن چیزی داریم و با توصیفات فیزیکی قابل انتقال نیست. کوالیای بصری (Visual Qualia) مشخصاً به «چگونگی» درک ویژگی‌های دیداری اشاره دارد.

^{۱۲}. Identity Theory .

^{۱۳}. در فلسفه ذهن و دین، «دوگانه‌انگاری وجودی» (Substance Dualism) که اغلب با نام «دوگانه‌انگاری دکارتی» شناخته می‌شود، دیدگاهی است که معتقد است واقعیت از دو نوع «جوهر» یا «ماده» کاملاً متفاوت و مستقل تشکیل شده است.

^{۱۴}. Non-local .

خود، خارج از وضعیت معمول ادراک حسی، شده‌اند. آنان با نقد تبیین‌های مبتنی بر توهم، این گزارش‌ها را از منظر معرفت‌شناختی قابل بررسی دانسته‌اند. این پژوهش از جهت ارتباط میان NDE و مسئله ادراک مستقل از سازوکارهای متعارف مغزی برای تحقیق حاضر اهمیت دارد. همچنین، دیباجی و هاشمی (۱۴۰۴) در مقاله «آگاهی در تجربه‌های نزدیک به مرگ، چالشی نوین برای فیزیکالیسم» نشان داده‌اند که گزارش آگاهی در شرایط کاهش شدید یا توقف فعالیت مغزی، می‌تواند چالشی برای دیدگاه فیزیکالیستی درباره وابستگی آگاهی به مغز ایجاد کند و زمینه را برای بررسی تبیین‌های غیرمادی فراهم سازد. با وجود این مطالعات، تجربه‌های نزدیک به مرگ در افراد نابینا و به‌ویژه گزارش ادراکات بصری در چنین تجاربی، کمتر به‌صورت مستقل بررسی شده‌است. از این‌رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر NDE نابینایان، می‌کوشد این خلأ را پوشش داده و دلالت این تجارب را برای نقد فیزیکالیسم، به‌ویژه در مسئله وابستگی آگاهی و ادراک به مغز، ارزیابی کند.

۲. مبانی نظری: فیزیکالیسم تقلیلی و تبیین عصب‌شناختی ادراک حسی

در این بخش به واکاوی مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی فیزیکالیسم تقلیلی^{۱۵} پرداخته و نشان خواهیم داد که این دیدگاه چگونه ادراک حسی (به‌ویژه بینایی) را صرفاً به فرآیندهای مادی فرو می‌کاهد.

۲-۱. ماهیت فیزیکالیسم تقلیلی

فیزیکالیسم تقلیلی که ریشه در تجربه‌گرایی قرن بیستم و پیشرفت‌های علوم اعصاب دارد، مدعی است که جهان لایه‌بندی شده‌است و لایه‌های بالاتر (مانند روان‌شناسی و ذهن) باید بر اساس لایه‌های بنیادین (فیزیک و بیولوژی) تبیین شوند. در این دیدگاه، «ذهن» هویتی مستقل از «ماده» ندارد. (Nagel, 2012: 4-5)

نظریه همانی^{۱۶}: جی. جی. سی. اسمارت^{۱۷} و تی. پلیس^{۱۸} استدلال کردند که حالات ذهنی دقیقاً همان حالات مغزی هستند. (تهرانی دوست، ۱۳۷۸: ۶۰) به تعبیر اسمارت، ادعای «من درد دارم» گزارشی از یک رویداد روحانی نیست، بلکه گزارشی از فعالیت فیزیولوژیک در سیستم عصبی است. (Smart, 1991: 169)

¹⁵. Reductive Physicalism .

¹⁶. Identity Theory .

¹⁷. J. J. C. Smart .

¹⁸. U. T. Place .

بنیادگرایی فیزیکی: بنیادگرایی فیزیکی بر این اصل هستی‌شناختی استوار است که آگاهی پدیده‌ای مستقل نیست، بلکه تماماً بر یک «بستر فیزیکی»^{۱۹} (مانند نوروها و فرآیندهای شیمیایی مغز) بنا شده‌است؛ در این دیدگاه، فیزیکالیست‌های تقلیل‌گرا با استناد به استدلال جیگون کیم^{۲۰} معتقدند که اگر ذهن را موجودیتی غیرفیزیکی بدانیم که می‌تواند بر بدن اثر بگذارد، اصل «بستگی علی جهان فیزیکی»^{۲۱} نقض می‌شود؛ طبق این اصل، هر رویداد فیزیکی (مانند حرکت دست) باید لزوماً علتی کاملاً فیزیکی داشته باشد، لذا برای اینکه ذهن بتواند در دنیای مادی منشأ اثر باشد و قدرت علی داشته باشد، ناچار باید خود نیز ماهیتی فیزیکی داشته باشد، چرا که در غیر این صورت، زنجیره علل فیزیکی گسسته شده و نفوذی «ماوراءطبیعی» در قوانین بسته و صلب فیزیک لازم می‌آید. (Kim, 2005: 14-17)

۲-۲. تبیین فیزیکالیستی از ادراک حسی و بینایی

ادراک حسی از نخستین مراحل تعامل موجود زنده با محیط پیرامون است و بینایی، یکی از مهم‌ترین این فرایندها تلقی می‌شود. فیزیکالیسم به عنوان یکی از دیدگاه‌های بنیادی در فلسفه ذهن و علوم‌شناختی، بر این باور است که تمامی فرایندهای ذهنی و ادراکی – از جمله تجربه‌های بصری – در نهایت به سازوکارهای فیزیکی و زیستی در مغز و سیستم عصبی بازمی‌گردند (Stoljar, 2021). بر اساس این دیدگاه، هیچ جزء غیرمادی یا فراطبیعی در تجربه ادراک وجود ندارد و آگاهی بصری، پیامد مستقیم فعالیت نوروها و تعاملات عصبی است.

در تبیین فیزیکالیستی، فرآیند بینایی به‌صورت زنجیره‌ای از رخداد‌های فیزیکی و زیستی توصیف می‌شود: نور به عنوان پدیده‌ای فیزیکی، پس از برخورد با اشیاء، بازتاب شده و از طریق قرنیه و عدسی وارد شبکه چشم می‌شود، جایی که گیرنده‌های نوری شامل سلول‌های میله‌ای و مخروطی آن را به سیگنال‌های عصبی تبدیل می‌کنند. این سیگنال‌ها از طریق عصب بینایی به نواحی مختلف قشر بینایی اولیه (V1) در مغز منتقل شده و سپس در نواحی فراتر مانند قشر بینایی ثانویه (V2, V4) و نواحی تداعی بینایی پردازش می‌شوند (Kandel et al., 2013). از دید فیزیکالیستی، آنچه ما به عنوان «تجربه دیدن» می‌شناسیم، درواقع حاصل پردازش‌های پیچیده فیزیکی و زیستی در این شبکه عصبی است.

فیزیکالیسم در این زمینه تلاش می‌کند نشان دهد که کیفیت‌های پدیداری یا کوالیا^{۲۲}، که معمولاً به عنوان خصیصه ذهنی غیرقابل تقلیل در نظر گرفته می‌شوند، درواقع قابل تبیین از طریق ساختارهای فیزیکی‌اند (Churchland, 1986). فیزیکالیست‌ها استدلال می‌کنند که هنگامی که

¹⁹. Physical Basis .

²⁰. Jaegwon Kim .

²¹. Causal Closure .

²². qualia .

دانش ما از نورون‌ها، سیناپس‌ها و دینامیک شبکه‌های عصبی به اندازه کافی کامل شود، تمایز میان پدیدار ذهنی و واقعیت فیزیکی از میان خواهد رفت (Crick & Koch, 2003). به بیان دیگر، احساس رنگ، عمق یا شکل چیزی نیست جز نحوه خاصی از فعالیت مغزی که با قوانین فیزیکی قابل تبیین است.

از منظر علوم شناختی و عصب‌فلسفه، هر نظریه ادراکی که از سطح زیست‌شناختی و فیزیکی چشم‌پوشی کند، ناگزیر ناقص تلقی می‌شود. مدل‌های رایانشی معاصر نظیر نظریه رمزگذاری پیش‌بینانه^{۲۳} نیز با تکیه بر داده‌های فیزیکی مغز، نشان می‌دهند که ادراک امری بازنمایی گر نیست بلکه حاصل فرآیندهای فیزیکی پیش‌بینی و تصحیح درون سامانه عصبی است (Friston, 2010). بدین ترتیب، تبیین فیزیکی‌الستی از بینایی نه تنها با یافته‌های تجربی علوم اعصاب سازگار است بلکه چارچوبی منظم برای فهم ادراک به عنوان پدیده‌ای کاملاً مادی فراهم می‌کند. فیزیکی‌الستی‌هایی مانند دانیل دنت^{۲۴} در کتاب «تبیین آگاهی»^{۲۵} مدعی هستند که چیزی به نام ناظر درونی وجود ندارد که تصاویر را ببیند؛ بلکه آنچه ما «بینایی» می‌نامیم: رفاً پردازش موازی این داده‌های اطلاعاتی در لایه‌های مختلف مغز است. در این مدل، «دیدن» بدون «مغز» به همان اندازه غیرممکن است که «گوارش» بدون «معدة». (Dennett, 1991: 321-324)

۲-۳. وابستگی کوالیا به حافظه و تجربه پیشین

یکی از ارکان بنیادین فیزیکی‌الیسم در مواجهه انتقادی با پدیده تجربیات نزدیک به مرگ در نابینایان، چالش کوالیا یا کیفیات ذهنی اول‌شخص است. در این چارچوب، فیزیکی‌الیسم مدعی است که تولید هرگونه کوالیای بصری (مثل درک مفهوم رنگ سرخ) صرفاً در گرو آموزش عصبی^{۲۶} و انباشت سوابق حسی در کورتکس مغز است. این رویکرد با نظریه کارکردگرایی^{۲۷} تقویت می‌شود که بر اساس آن، حالات ذهنی نه به واسطه ماهیت جوهری‌شان، بلکه صرفاً بر بنیاد نقش‌های کارکردی^{۲۸} و روابط ورودی-خروجی سیستم عصبی تعریف می‌شوند (تهرانی‌دوست، ۱۳۷۸: ۷۵). بر این اساس، از منظر فیزیکی‌الستی، تحقق ادراک بصری برای نابینایان مادرزاد امری ممتنع تلقی می‌شود، چرا که سخت‌افزار بیولوژیک آن‌ها فاقد کارکردها و دروندادهای لازم برای بازنمایی این کیفیات ذهنی است.

²³. Predictive Coding .

²⁴. Daniel Dennett .

²⁵. Consciousness Explained .

²⁶. Neural Training .

²⁷. Functionalism .

²⁸. Functional Roles .

۴-۲. چالش «شکاف تبیینی»

جوزف لَوین اصطلاح «شکاف تبیینی»^{۲۹} را برای نقد فیزیکیالیسم به کار برد (Levine, 1983). او معتقد بود حتی اگر ما تمام فعالیت‌های نورونی مغز را بشناسیم، هنوز نمی‌توانیم توضیح دهیم که چرا و چگونه این فعالیت‌های فیزیکی منجر به یک «احساس درونی» (مثل دیدن نور) می‌شوند. فیزیکیالیست‌های تقلیل‌گرا (مانند پاتریشیا چرچلند) معتقدند این شکاف ناشی از جهل علمی ماست و با پیشرفت علوم اعصاب، این رمزآلودگی از بین خواهد رفت. (Churchland, 1986: 482) آن‌ها NDE را صرفاً «توهمات ناشی از اختلال در یکپارچگی حسی»^{۳۰} می‌دانند. (Romand & Ehret, 2025)

۵-۲. جمع‌بندی مبانی فیزیکیالیسم در باب بینایی

به طور خلاصه، ادعای فیزیکیالیسم تقلیلی در قبال ادراک بصری بر سه اصل استوار است:

۱. **اصل ضرورت فیزیکی:** این اصل بیان می‌کند که هیچ حالت ذهنی (ادراک بصری) نمی‌تواند بدون وجود حالت فیزیکی متناظر (فعالیت عصبی خاص در مغز) وجود داشته باشد یا ایجاد شود. به عبارت دیگر، فرآیندهای عصبی در مغز، هم شرط لازم و هم علت کافی برای پدید آمدن ادراک بصری هستند. اگر فعالیت الکتروشیمیایی در قشر بینایی متوقف شود، ادراک بصری نیز باید فوراً و به طور کامل متوقف گردد.
۲. **اصل سابقه حسی:** این اصل بر جنبه یادگیری و اکتساب ادراک تأکید دارد. طبق این دیدگاه، ادراک بصری یک مهارت آموخته شده است. مغز نوزاد انسان (یا هر موجودی) با دریافت مداوم ورودی‌های بصری از طریق چشم‌ها، مسیرهای عصبی خاصی را سیم‌کشی و تقویت می‌کند. بنابراین، تجربه قبلی و شکل‌گیری این مسیرهای عصبی در قشر بینایی برای توانایی دیدن ضروری است. بدون مسیرهای عصبی توسعه‌یافته بر اساس ورودی حسی، سیستم بینایی قادر به پردازش مؤثر اطلاعات و تولید ادراک نیست.
۳. **اصل محلی بودن:** این اصل، محدودیت مکانی ادراک را مشخص می‌کند. فیزیکیالیسم تقلیلی محکم می‌گوید که آگاهی بصری یک پدیده کاملاً محلی است؛ یعنی کاملاً به فعالیت‌های بیوشیمیایی، الکتریکی و ساختارهای فیزیکی داخل مجسمه محدود می‌شود. هرگونه ادراک دیداری: رف نظر از پیچیدگی آن، در نهایت باید قابل ردیابی به یک همبستگی عصبی^{۳۱} در نواحی خاص مغز باشد.

²⁹. The Explanatory Gap .

³⁰. Multisensory Disintegration .

³¹. Neural Correlate of Consciousness-NCC .

این سه اصل، دقیقاً همان نقاطی هستند که گزارش‌های بصری نابینایان در تجربه‌های نزدیک به مرگ، آن‌ها را نشانه گرفته است. اگر ثابت شود که یک نابینای مادرزاد بدون فعالیت قشر بینایی و بدون سابقه حسی، توانسته است ادراک واقع‌نما^{۳۲} داشته باشد، کل ساختمان فیزیکی‌الایسم تقلیلی فرو خواهد ریخت.

۳. پدیدارشناسی NDE در نابینایان: واکاوی تجربی پدیده «بینایی ذهنی»

اگر آگاهی صرفاً یک پدیده فرعی باشد که تنها همزمان با تغییرات مولکولی مغز رخ می‌دهد و نقشی در هدایت آن‌ها ندارد، انتظار می‌رود شدت آن با از هم‌پاشیدگی عملکردهای عصبی تغییر کند. تجربه معمول تا حدی این دیدگاه را تأیید می‌کند، اما گاه گزارش‌هایی مشاهده می‌شوند که آگاهی زنده و روشن در حالی وجود دارد که فرد ظاهراً در حالت کما بوده و بسیاری از عملکردهای حیاتی‌اش تقریباً متوقف شده‌اند. تا زمانی که این حوزه به طور کامل بررسی نشده و خاطرات احتمالی از شرایط کما یا غش با دقت بازسازی و مقایسه نشوند، نمی‌توان درباره رابطه مستقیم آگاهی و فرایندهای مغزی اظهار نظر قطعی کرد (Myers, 1891: 116-117). فرضیه غالب که آگاهی محصول فرایندهای مغزی است، تاکنون تقریباً در علوم اعصاب و روان‌شناسی پذیرفته شده، اما بررسی شرایط استثنایی، پدیده‌هایی را آشکار می‌کند که این فرضیه را به چالش می‌کشند. یکی از بارزترین این شرایط، ادامه عملکرد ذهنی در حالی است که مغز ظاهراً غیرفعال یا آسیب دیده است، مانند تجربه‌های نزدیک به مرگ (NDEs). مایرز اهمیت چنین شرایطی را به وضوح درک کرده و توصیه می‌کرد که مطالعات بیشتری درباره ذهن در حالت بی‌هوشی، غش یا کما انجام شود (Myers, 1891: 115). او خود گزارش‌هایی از افرادی که نزدیک به مرگ بوده اما احیا شده بودند ارائه داد، که در آن‌ها بیمار در حالی که تقریباً بدون نبض و با دمای بدن بسیار پایین بود، «برداشت‌های ذهنی بسیار زنده» را تجربه کرده است (Myers, 1892: 194). با اینکه این تجربیات امروزه به عنوان NDE شناخته می‌شوند، نباید آن‌ها را یک پدیده همگن و منفرد دانست. بسیاری از تجربیات مشابه در شرایطی رخ می‌دهند که فرد از نظر فیزیولوژیکی نزدیک به مرگ نبوده و ویژگی‌های مرتبط با NDE در طیف گسترده‌ای از شرایط مشاهده می‌شوند. بنابراین، دشواری‌های تعریف و توضیح این پدیده حداقل تا حدی ناشی از عدم بررسی آن در چارچوب خانواده گسترده‌تر تجربیات ذهنی مرتبط است.

تعریف جهانی و مورد توافقی برای تجربه‌های نزدیک به مرگ (NDEs) وجود ندارد.

(Greyson, 1999) با این حال، به طور معمول، این پدیده‌ها به عنوان تجربیاتی غیرعادی، غالباً بسیار زنده و واقع‌گرایانه، و در برخی موارد تحول‌آفرین در زندگی افراد شناخته می‌شوند. این تجربیات معمولاً در شرایطی رخ می‌دهند که فرد یا از نظر فیزیولوژیکی در آستانه مرگ قرار داشته است-مانند

³². Veridical Perception .

ایست قلبی یا سایر وضعیت‌های تهدیدکننده حیات-یا از نظر روان‌شناختی در شرایط بحرانی و تهدیدکننده زندگی قرار داشته و ترس از مرگ را تجربه کرده‌است، مانند تصادفات شدید یا بیماری‌های تهدیدکننده حیات. (Kelly et al., 2007: 369). این مفهوم نسبتاً دقیق از NDE، اما مناسب برای تمایز NDEها از غیر NDEها است. این مفهوم NDE کاملاً با تعریف تجربه نزدیک به مرگ از دیکشنری وبستر سازگار است: «یک رخداد که در آن یک فرد به شدت به مرگ نزدیک می‌شود و خاطراتی از یک تجربه معنوی مانند ملاقات با دوستان و اعضای خانواده متوفی یا دیدن نور سفید در زمانی که مرگ نزدیک بوده‌است، دارد.» (Long, n. d: 2)

در حالی که فیزیکی‌لیسم، ادراک بصری را محصول انحصاری پردازش‌های عصبی در قشر بینایی می‌داند، گزارش‌های به‌دست‌آمده از افراد نابینا در خلال تجربه‌های نزدیک به مرگ (NDEs)، پارادایم جدیدی را پیش روی محققان گشوده‌است. این پدیده که با اصطلاح «بینایی ذهنی» شناخته می‌شود، به معنای دستیابی به آگاهی بصری شفاف در زمانی است که ارگان‌لیسم فیزیکی (چشم و مغز) از فعالیت بازمانده یا اساساً فاقد توانایی پردازش بصری است.

۳-۱. پژوهش‌های پیشگام: کنت رینگ و شارون کوپر

معتبرترین منبع در این حوزه، پژوهش‌های میدانی **کنت رینگ** (استاد روان‌شناسی دانشگاه کانکتیکات) و **شارون کوپر** است. آن‌ها در کتاب جریان‌ساز خود، (1999) *Mindsight*، نتایج مطالعه بر روی ۳۱ فرد نابینا (شامل ۱۴ نابینای مادرزاد) را که تجربه نزدیک به مرگ یا تجربه خروج از بدن (OBE³³) داشتند، منتشر کردند. یافته‌های رینگ و کوپر نشان داد که ۸۰ درصد از این افراد، نوعی از ادراک بصری را در طول تجربه خود گزارش کرده‌اند. این گزارش‌ها صرفاً شامل «احساس نور» نبود، بلکه شامل مشاهده دقیق اشیاء، اشخاص و رنگ‌ها می‌شد. رینگ استدلال می‌کند که این تجربیات از نظر پدیدارشناختی با رویا یا توهم متفاوت هستند، زیرا دارای انسجام منطقی و انطباق خارجی می‌باشند. (Ring & Cooper, 1997)

۳-۲. مطالعه موردی اول: مورد «ویکی» (نابینای مادرزاد)

یکی از خیره‌کننده‌ترین موارد مستند در تاریخ مطالعات NDE، مورد زنی به نام «ویکی»^{۳۴} است. او که به دلیل زایمان زودرس و غلظت بالای اکسیژن در انکوباتور، از بدو تولد دچار آسیب کامل عصب بینایی شده و ۱۰۰ درصد نابینا بود، در سن ۲۲ سالگی به دنبال یک تصادف رانندگی شدید دچار تجربه نزدیک به مرگ شد.

ویکی گزارش داد که برای نخستین بار در زندگی‌اش، خود را از سقف بیمارستان در حال مشاهده بدن زخمی‌اش و تلاش پزشکان دید. او جزئیاتی نظیر: ساختار فیزیکی دستگاه‌های اتاق

³³. Out-Of-Body Experience .

³⁴. Vicki Umipeg .

عمل، مدل مو و رنگ لباس کادر درمان و حتی حلقه ازدواج پزشک معالج را به دقت توصیف کرد. نکته فلسفی بنیادین در مورد ویکی این است که او هرگز «مفهوم دیدن» را نمی دانست و در گزارش خود بیان کرد که در ابتدا از این پدیده گیج شده بود، زیرا نمی توانست بفهمد این «حس جدید» که به او اجازه می دهد اشیاء را از دور درک کند چیست. (Ring & Cooper, 1997: 108-112)

۳-۳. مطالعه موردی دوم: مورد «برد» (نابینای مادرزاد)

مورد دیگر مربوط به مردی به نام برد (Brad Barrows) است که او نیز از بدو تولد نابینا بود. او در خلال یک عمل جراحی، تجربه خروج از بدن را گزارش کرد. او توصیف کرد که توانسته است از سقف اتاق، یک جعبه ابزار پزشکی را ببیند که در طبقات پایین تر یا خارج از دیدرس معمولی بوده است. او همچنین جزئیاتی از محیط بیمارستان را توصیف کرد که پیش از آن هرگز با عصا یا لمس کردن حس نکرده بود. این گزارش ها توسط کادر درمانی که در صحنه حضور داشتند، به عنوان «ادراک واقع نما»^{۳۵} تأیید شد. (Ring & Cooper, 1997: 112-114)

۴-۳. ویژگی های پدیدارشناختی مشترک در گزارش های نابینایان

تحلیل محتوای گزارش های نابینایان نشان دهنده چند ویژگی کلیدی است که با فرضیات فیزیکالیسم در تضاد مستقیم قرار می گیرد:

بینایی ۳۶۰ درجه^{۳۶}: بسیاری از نابینایان گزارش داده اند که در حالت NDE، دید آن ها

محدود به زاویه دید چشم انسانی نبود، بلکه هم زمان همه جهات را می دیدند.

شفافیت کوانتومی: آن ها اشیاء را نه به صورت سطح خارجی، بلکه گاهی به صورت درخشان

یا شفاف توصیف کرده اند. (Sartori, 2012)

درک آنی مفاهیم بصری: با وجود اینکه مغز این افراد هرگز برای درک «رنگ» آموزش ندیده

بود، آن ها در لحظه تجربه، نام رنگ ها را به طور شهودی درک می کردند.

۵-۳. چالش ادراک واقع نما

آنچه پدیدارشناسی NDE نابینایان را از یک «تجربه درونی صرف» به یک «برهان فلسفی» تبدیل می کند، عنصر صدق^{۳۷} است. در بسیاری از این موارد، آنچه فرد نابینا «دیده» است، توسط ناظران بیرونی (پزشکان و پرستاران) تأیید شده است. دکتر سام پرنیا (Parnia et al., 2014) در مطالعه بزرگ AWARE نشان می دهد که ادراک واقع نما در لحظاتی رخ می دهد که نوار مغزی (EEG) کاملاً صاف است. برای یک فیزیکالیست، توضیح اینکه چگونه یک ذهن بدون کارکرد مغز و بدون

³⁵. Veridical Perception .

³⁶. Global Perception .

³⁷. Truth .

ورودی حسی، اطلاعاتی دقیق از جهان فیزیکی کسب می‌کند، با استفاده از قوانین شناخته‌شده فیزیک غیرممکن است.

۳-۶. چالش زبان‌شناختی در گزارش تجربه‌های نزدیک به مرگ نابینایان مادرزاد

در فرایند داوری این مقاله، اشکالی زبان‌شناختی مطرح شد که توجه به آن برای ارزیابی ارزش معرفتی گزارش‌های نابینایان مادرزاد ضروری است. اشکال آن است که فردی که هرگز تجربه بصری نداشته و در نتیجه در کاربرد مفاهیم مربوط به رنگ، نور و سایر اوصاف دیداری مشارکت نکرده‌است، چگونه می‌تواند پس از تجربه نزدیک به مرگ، محتوای ادعایی تجربه خود را با واژگان بصری گزارش کند. به نظر می‌رسد این اشکال پاسخی کاملاً قاطع و نهایی ندارد. اگر نابینای مادرزاد واقعاً واجد نوعی تجربه پدیداری متناظر با رنگ یا سایر ویژگی‌های بصری شده باشد، همچنان این پرسش باقی است که چگونه می‌تواند آن تجربه را در قالب واژگانی بیان کند که معنای آن‌ها در زبان عادی بر پایه تجربه بصری شکل گرفته‌است.

با این حال، این دشواری لزوماً اصل وقوع تجربه را ابطال نمی‌کند. در فلسفه ذهن و فلسفه زبان میان «داشتن یک حالت پدیداری» و «توانایی توصیف زبانی آن حالت» تمایز نهاده می‌شود. ناتوانی یا محدودیت در گزارش زبانی یک تجربه، به خودی خود مستلزم عدم وقوع آن تجربه نیست. همان‌گونه که بسیاری از تجربه‌های عاطفی، عرفانی یا حسی نیز تنها به صورت تقریبی قابل توصیف‌اند، ممکن است تجربه‌های ادعایی نابینایان نیز از این قاعده مستثنا نباشند. از سوی دیگر، این اشکال نشان می‌دهد که در تفسیر گزارش‌های نابینایان باید احتیاط روش‌شناختی بیشتری به خرج داد. به ویژه: رف استفاده از واژگان بصری در گزارش‌ها به تنهایی برای اثبات وجود دقیق همان مفاهیم بصری در تجربه اولیه کافی نیست. بنابراین، داده‌های مورد بحث بیش از آنکه بتوانند ساختار دقیق تجربه پدیداری را آشکار سازند، می‌توانند صرفاً به عنوان قرینه‌ای در نقد کفایت برخی تبیین‌های فیزیکی‌لیستی مورد استفاده قرار گیرند. بر این اساس، چالش زبان‌شناختی را باید نه ابطال‌کننده اصل استدلال، بلکه عاملی دانست که دامنه نتایج قابل استنتاج از این گزارش‌ها را محدود می‌سازد.

۳-۷. تحلیل انتقادی از منظر پدیدارشناسی هوسرلی

از منظر پدیدارشناسی کلاسیک (مانند ادموند هوسرل)، آگاهی ذاتاً «قصدی» یا «التفاتی»^{۳۸} است؛ بدین معنا که هر تجربه آگاهانه همواره ناظر به ابژه‌ای معین است و در نسبت با آن معنا می‌یابد. در مواردی همچون تجربه‌های ادراکی نابینایان یا گزارش‌های مربوط به تجربه‌های نزدیک به مرگ، نوعی جهت‌مندی آگاهی به سوی ابژه‌های به‌ظاهر «بصری» مشاهده می‌شود، در حالی که

³⁸. Intentional.

زیرساخت‌های عصبی متعارف برای پردازش این داده‌ها یا غیرفعال اند یا کارکرد معمول خود را ندارند. این وضعیت نشان می‌دهد که حیث التفاتی آگاهی را نمی‌توان به‌طور کامل به کارکردهای حسی - عصبی فروکاست، بلکه باید آن را در افق گسترده‌تری از فعالیت ذهنی یا استعلایی فهم کرد. بر این اساس، «من استعلایی»^{۳۹} نه صرفاً دریافت‌کننده داده‌های حسی، بلکه عاملی سازنده و قوام‌بخش است که حتی در غیاب یا تعلیق داده‌های حسی^{۴۰} نیز می‌تواند جهان پدیداری را سازمان دهد و معنا ببخشد. (Kelly et al. , 2007).

۴. تحلیل و نقد: بن‌بست تبیین‌های فیزیکیالیستی در مواجهه با تجربیات نابینایان

فیزیکیالیسم برای حفظ سیطره خود بر ساحت آگاهی، تلاش می‌کند تجربیات نزدیک به مرگ (NDEs) را به فرآیندهای فیزیولوژیک مغز در حال احتضار تقلیل دهد. با این حال، هنگامی که این تبیین‌ها در بوته آزمایش «تجربیات بصری نابینایان» قرار می‌گیرند، با تناقضات درونی و بن‌بست‌های تجربی مواجه می‌شوند. در این بخش، سه رقیب اصلی فیزیکیالیستی را نقد خواهیم کرد.

۴-۱. فرضیه «تغییل و بازسازی حافظه»^{۴۱}

بسیاری از منتقدان فیزیکیالیست، مانند سوزان بلکمر، استدلال می‌کنند که NDEها واقعی نیستند، بلکه مغز پس از بازگشت به حالت عادی، بر اساس شنیده‌ها و انتظارات فرد، یک «خاطره کاذب» می‌سازد. تمام سلول‌های مغزی، به ویژه نورون‌ها، برای عملکرد خود به اکسیژن وابسته‌اند، زیرا انرژی لازم برای حفظ اختلافات غلظتی و پتانسیل‌های الکتریکی سلول‌ها را تأمین می‌کند. کاهش اکسیژن مغز باعث اختلال سریع در عملکرد سلول‌ها می‌شود و مناطقی که دورتر از شریان‌ها هستند، مانند ناحیه‌های مرزی خون‌رسانی^{۴۲} قشر مغز، سریع‌تر تحت تأثیر قرار می‌گیرند. سلول‌های فعال و سریع‌تر، اکسیژن بیشتری مصرف می‌کنند و زودتر از سلول‌های آرام دچار اختلال می‌شوند؛ بنابراین وضعیت ذهنی و نوع فعالیت فرد در زمان وقوع کمبود اکسیژن می‌تواند تجربه او را تحت تأثیر قرار دهد. تحقیقات نشان می‌دهند که کمبود اکسیژن باعث تغییر تعادل میان تحریک و مهار نورونی می‌شود. مهار نورونی برای کنترل فعالیت کلی مغز حیاتی است و کاهش آن منجر به فعال‌سازی تصادفی و گسترده مغز می‌شود. این فرآیند می‌تواند توضیح‌دهنده بسیاری از ویژگی‌های NDE باشد، از جمله دیدن تونل نور، نورهای روشن: داهای عجیب و تجربه واقعی بودن محیط. شدت و سرعت کاهش اکسیژن نیز تعیین‌کننده ویژگی‌های تجربه است: کاهش سریع و شدید ممکن است تجربه‌ای محسوس ایجاد نکند، کاهش آهسته باعث جبران تدریجی مغز می‌شود و کاهش با سرعت متوسط

³⁹. Transcendental Ego .

⁴⁰. Sensory Data .

⁴¹. Memory Reconstruction .

⁴². Watershed regions .

احتمال طولانی شدن فاز تحریک تصادفی و وقوع NDE را افزایش می‌دهد. به این ترتیب، ویژگی‌های تجربه نزدیک به مرگ می‌توانند ناشی از فعال‌سازی تصادفی نورون‌ها و کاهش مهار مغزی در شرایط کمبود اکسیژن باشند. این چارچوب، ارتباط میان شرایط فیزیولوژیک و تجربه ذهنی NDE را توضیح می‌دهد و مسیر پژوهشی برای بررسی نقش فعالیت‌های مغزی، وضعیت ذهنی و شرایط محیطی در شکل‌گیری این تجربیات ارائه می‌کند. (Blackmore, 1993: 62-66)

نقد: این تبیین در مورد نابینایان مادرزاد (مانند مورد ویکی) کاملاً ابطال می‌شود. بازسازی حافظه مستلزم وجود «ذخایر اطلاعات بصری» قبلی در مغز است. فردی که هرگز رنگ، پرسپکتیو یا فرم فیزیکی را تجربه نکرده، فاقد «واحدهای ساختمانی» لازم برای بازسازی یک تصویر بصری در تخیل خود است. به تعبیر مولی‌نیو^{۴۳}، حتی اگر حس لامسه به فرد نابینا بگوید که یک گره با یک مکعب متفاوت است، او بدون تجربه قبلی بینایی نمی‌تواند تشخیص دهد که آن‌ها از نظر «بصری» چه شکلی دارند. (Bunnin & Yu, 2004: 440-441) گزارش‌های دقیق نابینایان از رنگ‌ها و جزئیات بصری، فرضیه تخیل را از ریشه قطع می‌کند.

۴-۲. تبیین‌های عصب‌شیمیایی: هیپوکسی و تغلیه الکتریکی

یکی از تبیین‌های علمی برای تجربه‌های نزدیک به مرگ (NDE) بر اساس فرضیه زیست‌شناختی، تغییرات فیزیولوژیک مغز در شرایط بحرانی است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که کمبود اکسیژن^{۴۴} و افزایش دی‌اکسید کربن^{۴۵} می‌توانند فعالیت طبیعی نواحی حساس مغز، به‌ویژه لوب گیجگاهی و قشر بینایی، را مختل کنند. این اختلالات عصبی ممکن است موجب ادراکات غیرمعمول و تجربه‌های بصری شدید شود که در گزارش‌های NDE به‌صورت «دیدن نور»، تونل، یا احساس خروج از بدن مشاهده می‌شوند. از این منظر، تجربه‌های نزدیک به مرگ، گرچه بسیار واقعی و ملموس برای فرد تجربه‌کننده‌اند، می‌توانند به‌طور قابل توجهی با پاسخ‌های نوروفیزیولوژیک مغز در شرایط بحرانی توضیح داده شوند، بدون آنکه لزوماً نیاز به تبیین‌های ماورایی یا بقای آگاهی پس از مرگ باشد. (Woerlee, 2005)

نقد: توهمات ناشی از هیپوکسی معمولاً آشفته، وهم‌آلود و فاقد انسجام منطقی هستند. (Parnia, 2014) اما گزارش‌های نابینایان در NDE، از نوع «ادراک واقع‌نما» است. توهم نمی‌تواند اطلاعاتی دقیق درباره شماره سریال یک دستگاه در بالای کمد یا رنگ لباس پرستاری که در اتاق مجاور است ارائه دهد. علاوه بر این، مطالعات سام‌پرنیا نشان داده‌است که آگاهی منسجم زمانی

⁴³. Molyneux's Problem .

⁴⁴. Hypoxia .

⁴⁵. Hypercapnia .

رخ می‌دهد که جریان خون در مغز به قدری پایین است که امکان فعالیت الکتریکی سازمان‌یافته برای تولید توهم وجود ندارد. (Parnia et al. , 2014)

۴-۳-۲. بن‌بست «فیزیکالیسم غیرتقلیلی» و کارکردگرایی

حتی اگر فیزیکالیست‌های میانه رو^{۴۶} ادعا کنند که آگاهی بر ماده «فرارویدادگی»^{۴۷} دارد، باز هم نمی‌توانند توضیح دهند که چگونه یک «ویژگی مبتنی بر ماده» می‌تواند در غیاب کارکرد آن ماده (مغز) به حیات خود ادامه دهد. اگر آگاهی محصول سازمان‌یافتگی ماده باشد، با فروپاشی آن سازمان‌یافتگی در لحظه مرگ کلینیکی، آگاهی باید خاموش یا حداقل دچار اختلال شدید شود. گزارش‌های نابینایان مبنی بر «تیزبینی فوق‌بشری» در این لحظات، رابطه فرارویدادگی را نقض می‌کند. (Kim, 2005)

۴-۴. نتیجه‌گیری تحلیلی: ضرورت تغییر پارادایم

ناتوانی فیزیکالیسم در تبیین بینایی نابینایان نه یک نقص گذرا، بلکه یک «بحران ساختاری» است. این پدیده نشان می‌دهد که:

۱. استقلال معرفتی: آگاهی برای کسب معرفت از جهان، لزوماً به واسطه‌های حسی^{۴۸} وابسته نیست.

۲. ابطال نظریه همانی: از آنجا که حالات ذهنی (دیدن) در غیاب حالات مغزی متناظر رخ داده‌اند، پس ذهن و مغز «همان»^{۴۹} نیستند.

در نهایت، پدیدارشناسی NDE در نابینایان، فیزیکالیسم را با انتخابی دشوار مواجه می‌کند: یا باید بپذیرد که قوانین بنیادی بیولوژی و فیزیک که تا به امروز شناخته‌ایم اشتباه هستند، و یا باید به نفع «دوگانه‌انگاری وجودی» یا «آگاهی غیرمحل» عقب‌نشینی کند. همان‌طور که ادوارد کلی مطرح می‌کند، ما به یک «روان‌شناسی غیرقابل تقلیل» نیاز داریم که در آن مغز نه تولیدکننده، بلکه محدودکننده و صافی آگاهی باشد. (Kelly et al. , 2007)

۵. دلالت‌های فلسفی: از بن‌بست فیزیکالیسم تا اثبات تجربی نفس

تجربیات نزدیک به مرگ نابینایان: رفاً یک کنجکاوی علمی یا آنومالی پزشکی نیستند؛ بلکه «برهان خلفی»^{۵۰} بر ضد ماتریالیسم محسوب می‌شوند. اگر آگاهی بصری در غیاب کارکرد فیزیکی مغز و

^{۴۶}. Non-reductive Physicalists .

^{۴۷}. فرارویدادگی (Supervenience) به این معناست که ویژگی‌های سطح بالاتر (ذهنی) به‌گونه‌ای به ویژگی‌های سطح پایین‌تر (فیزیکی/مغزی) وابسته‌اند که هیچ تغییری در سطح ذهنی رخ نمی‌دهد مگر آنکه تغییری در سطح فیزیکی رخ داده باشد. به عبارت دیگر، اگر دو موجود از نظر فیزیکی کاملاً همسان باشند، محال است که از نظر ذهنی متفاوت باشند.

^{۴۸}. Sensory Mediators .

^{۴۹}. Identical. Identical

^{۵۰}. Reductio ad absurdum .

فقدان سابقه حسی ممکن باشد، دلالت‌های هستی‌شناختی آن مستقیماً به سمت نظریات غیرفیزیکالیستی و در رأس آن‌ها، وجود «نفس» یا «آگاهی بنیادین» میل می‌کند. این برهان را می‌توان در ۵ گام منطقی تدوین کرد:

گام ۱ (فرض خلف): فرض می‌کنیم «فیزیکالیسم تقلیلی» درست است. (یعنی آگاهی صرفاً محصول فعالیت بیوشیمیایی مغز است و هیچ ادراکی بدون کارکرد مغز و سوابق حسی ممکن نیست).

گام ۲ (مقدمه تجربی): فرد نابینای مادرزاد، در وضعیت مرگ کلینیکی (ایست قلبی و مغزی)، ادراک بصری دقیق و واقع‌نما گزارش می‌کند.

گام ۳ (استنتاج از فرض): طبق «فرض خلف» (گام ۱)، این فرد نباید هیچ ادراک بصری داشته باشد؛ زیرا نه مغزش فعال است و نه اصلاً سخت‌افزار بینایی در مغز او هرگز شکل گرفته‌است.

گام ۴ (تولید تناقض): ما با یک تناقض روبرو می‌شویم: از یک سو (طبق فرض) ادراک بصری ناممکن است، و از سوی دیگر (طبق شواهد تجربی) ادراک بصری محقق شده‌است.

گام ۵ (نتیجه‌گیری): چون فرض اولیه (فیزیکالیسم) به تناقض و نتیجه محال منجر شد، پس آن فرض باطل است و نقیض آن یعنی «بقای آگاهی/روح» یا «غیرمادی بودن آگاهی» ثابت می‌شود.

۵-۱. ابطال «نظریه همانی» و اثبات تمایز جوهری

نخستین دلالت فلسفی این پدیده، ابطال همانی ذهن و مغز است. بر اساس «قانون لاینیتس» در مورد هویت اشیاء، اگر دو چیز دارای ویژگی‌های متفاوتی باشند، آن دو یک چیز نیستند. در مورد نابینایان، ما با دو وضعیت روبرو هستیم:

وضعیت مغزی: فاقد پردازش بصری، فاقد تجارب ذخیره شده و در لحظه NDE دارای فعالیت الکتریکی نزدیک به صفر.

وضعیت ذهنی: واجد ادراک بصری فوق‌العاده شفاف، غنی از کوالیا و هماهنگ با واقعیت. از آنجا که وضعیت ذهنی دارای ویژگی‌هایی (بینایی) است که وضعیت مغزی فاقد آن است، پس ذهن نمی‌تواند همان مغز باشد. این تمایز، راه را برای بازگشت به «دوگانه‌انگاری جوهری»^{۵۱} دکارتی هموار می‌کند؛ با این تفاوت که این بار، برهان نه از راه «شک دستوری»، بلکه از راه «داده‌های آزمایشگاهی» اقامه می‌شود.

⁵¹. Substance Dualism .

۵-۲. نفی «وابستگی معرفتی» و اثبات تجرد نفس

در فلسفه اسلامی و الهیات مسیحی، یکی از براهین تجرد نفس، عدم وابستگی آن به ابزارهای مادی در پاره‌ای از ادراکات است. در فلسفه ابن‌سینا، به‌ویژه در کتاب نفس شفا، یکی از مهم‌ترین براهین در جهت اثبات تجرد نفس ناطقه، برهان استقلال ادراک از ابزارهای جسمانی است. ابن‌سینا در برهان اول و ششم تصریح می‌کند که اگر نفس یا قوه عاقله برای ادراک معقولات نیازمند ابزار بدنی یا عضو جسمانی بود، لازم می‌آمد که نه بتواند ذات خود را ادراک کند و نه آلت ادراک خود را؛ در حالی که نفس انسانی به‌وضوح هم خود را ادراک می‌کند و هم از افعال ادراکی خویش آگاه است. از این امر نتیجه می‌گیرد که ادراک عقلی وابسته به هیچ‌گونه واسطه جسمانی نیست و نفس در فعل تعقل مستقل از بدن عمل می‌کند. در برهان ششم، ابن‌سینا نکته دقیق‌تر صورت‌بندی می‌شود که نفس، هم ذات خود و هم ابزارهای منتسب به خود را ادراک می‌کند، بدون آنکه میان ادراک و هیچ عضو مادی واسطه‌ای وجود داشته باشد. ابن‌سینا تصریح می‌کند که نفس «تعقل بذاتها لا بآلة»، یعنی به‌واسطه ذات خود ادراک می‌کند نه به واسطه ابزار جسمانی (ابن‌سینا، ۱۴۱۷، ۲۸۸-۲۹۹).

این تحلیل درواقع مبنای فلسفی برهان مشهور «انسان معلق در فضا» را فراهم می‌سازد. در این برهان، ابن‌سینا نشان می‌دهد که اگر انسانی به‌صورت کامل از تمام داده‌های حسی، تماس بدنی و آگاهی‌های ناشی از بدن منفک شود، باز هم نوعی آگاهی از «خود» برای او باقی خواهد ماند. این آگاهی نه از طریق حس، نه از طریق بدن و نه از طریق تجربه پیشین حاصل شده‌است، بلکه به نحو حضوری و مستقیم برای نفس حاضر است. از این رو، علم نفس به ذات خود امری غیرحسی و غیرجسمانی است و این امر نشان‌دهنده استقلال وجودی نفس از بدن می‌باشد. در این چارچوب، نفس نه به‌عنوان یک امر مادی یا خاصیت مغزی، بلکه به‌عنوان جوهری مجرد معرفی می‌شود که افعال ادراکی آن از سنخ فعل‌های فیزیکی و زیستی نیست و ادراک در آن بدون نیاز به مکان، امتداد یا ابزار مادی تحقق می‌یابد.

تجربه‌های نزدیک به مرگ در نابینایان را می‌توان به‌عنوان داده‌ای تجربی در نظر گرفت که در ظاهر، نوعی ادراک بدون ابزار حسی را نشان می‌دهد. اگرچه این داده‌ها ماهیت تجربی دارند و با سطح استدلال انتزاعی ابن‌سینا متفاوت‌اند، اما از حیث ساختار استدلالی، هر دو در یک نقطه مشترک قرار می‌گیرند: امکان تحقق آگاهی یا ادراک بدون اتکاء به سازوکارهای حسی-فیزیکی. با این حال، تفاوت مهم آن است که در فلسفه ابن‌سینا این نتیجه از تحلیل عقلی استنتاج می‌شود، در حالی که در NDE نابینایان، چنین ادعایی به‌صورت گزارش‌های تجربی و پدیدارشناختی مطرح می‌گردد. این تفاوت، زمینه‌ای برای گفت‌وگوی میان الهیات فلسفی کلاسیک و فلسفه ذهن معاصر فراهم می‌کند.

۵-۳. آگاهی غیر محلی و پیوند با مفهوم «بدن مثالی»

در سنت‌های فلسفه دین (مانند حکمت متعالیه ملاصدرا یا الهیات افلاطونی)، از بدنی غیرمادی سخن به میان می‌آید که در لحظه مرگ، آگاهی را حمل می‌کند. گزارش‌های نابینایان مبنی بر اینکه خود را دارای «بدنی از نور» یا «فرم ذهنی» می‌دیدند که از سقف بیمارستان نظاره‌گر بود، دلالتی فلسفی بر وجود «بدن مثالی» است. این پدیده نشان می‌دهد که آگاهی «غیرمحلی» است؛ یعنی به فضای داخل مجسمه زنجیر نشده‌است و می‌تواند از منظری خارج از کالبد فیزیکی به جهان بنگرد.

۵-۴. غایت‌انگاری و بقای نفس

در نهایت، بزرگترین دلالت فلسفی این پژوهش، مسئله «بقای آگاهی پس از مرگ» است. اگر آگاهی یک نابینا در زمان «مرگ موقت مغزی» نه تنها خاموش نشده، بلکه شکوفا شده‌است، این یک شاهد آماری و کیفی قوی بر این فرضیه است که «مرگ قطعی مغزی» نیز پایان‌بخش آگاهی نخواهد بود. این یافته، مبانی سکولار و مادی‌گرایانه درباره مرگ را به چالش کشیده و از نگاه الهیاتی به انسان به عنوان موجودی دو ساحتی (مادی-فرامادی) دفاع می‌کند. در نهایت، تجربیات نزدیک به مرگ در نابینایان، نقطه انقطاع تبیینی برای فیزیکیالیسم تقلیلی محسوب شده و بر ضرورت بازنگری در مبانی مادی‌انگارانه ذهن تأکید می‌ورزد. این پدیده ثابت می‌کند که:

۱. آگاهی محصول مغز نیست (ابطال نظریه تولیدی).
۲. آگاهی برای ادراک به حواس پنج‌گانه وابسته نیست (اثبات تجرد ادراک).
۳. آگاهی پس از توقف فعالیت‌های بیولوژیک باقی می‌ماند (اثبات وجود نفس).

۶. نتایج

پژوهش حاضر با هدف واکاوی یکی از بنیادی‌ترین چالش‌های فلسفه ذهن و دین، یعنی نسبت میان آگاهی و بستر بیولوژیک، به تحلیل پدیده «تجربه نزدیک به مرگ در نابینایان» پرداخت. مسئله محوری این بود که آیا فیزیکیالیسم تقلیلی، با تمام ظرفیت‌های عصب‌شناختی خود، قادر به تبیین «ادراک بصری واقع‌نما» در افرادی است که فاقد هرگونه سابقه یا زیرساخت بینایی هستند یا خیر. یافته‌های این تحقیق نشان داد که تمامی تبیین‌های فیزیکیالیستی متعارف-اعم از توهّمات ناشی از هیپوکسی، تخلیه الکتریکی لوب گیجگاهی، و یا بازسازی حافظه^{۵۲}-در مواجهه با آنومالی نابینایان مادرزاد با شکست مواجه می‌شوند. از آنجا که این افراد فاقد «کوالیای بصری» در حافظه بلندمدت خود هستند، مغز آن‌ها قادر به خلق یا بازسازی تصاویری نیست که با واقعیت بیرونی تطابق هندسی و رنگی داشته باشد. بنابراین، ادعای فیزیکیالیسم مبنی بر اینکه «آگاهی محصول فرعی کارکرد مغز است»، در این نقطه با یک بن‌بست منطقی و تجربی روبرو می‌گردد.

⁵². Memory Reconstruction .

تحلیل پدیدارشناختی «بینایی ذهنی» نشان داد که آگاهی در لحظات بحرانی و در غیاب فعالیت قشر بینایی، نه تنها دچار فروپاشی نمی‌شود، بلکه به سطحی از شفافیت و «ادراک فرافیزیکی» دست می‌یابد که فراتر از محدودیت‌های حسی معمول است. این امر به لحاظ فلسفی مؤید دو نتیجه کلیدی است:

نخست: ذهن و مغز نه هویتی واحد، بلکه دو جوهر متمایز هستند (تأیید دوگانه‌انگاری

وجودی).

دوم: مغز نه «تولیدکننده» آگاهی، بلکه یک «گیرنده» یا «تسهیل‌گر»^{۵۳} است که در شرایط عادی، آگاهی را در چارچوب حواس پنج‌گانه محدود می‌کند.

از منظر فلسفه دین، اثبات تجربی ادراک بصری در نابینایان، شواهدی عینی برای مفاهیمی چون «نفس مجرد»، «بدن مثالی» و «آگاهی فرامکانی» فراهم می‌آورد. این داده‌ها نشان می‌دهند که مرگ بیولوژیک، به معنای انهدام سوژه ادراک‌کننده نیست، بلکه صرفاً به معنای تغییر در نحوه پیوند آگاهی با جهان فیزیکی است. این پژوهش استدلال کرد که تجربیات نابینایان، «برهان خلف» قدرتمندی علیه مرگ‌انگاری مطلق است و از آموزه بقای روح^{۵۴} دفاعی عقلانی و مبتنی بر شواهد ارائه می‌دهد.

لازم به تأکید است که نشان دادن ناتوانی فیزیکی‌الیسم تقلیلی در تبیین برخی داده‌های تجربی، به‌تنهایی مستلزم پذیرش دوگانه‌انگاری جوهری نیست. چنین نتایجی صرفاً بیانگر وجود «شکاف تبیینی» یا «ناکفایتی توضیحی» در چارچوب فیزیکی‌الیسم است. تفسیر این شکاف می‌تواند در قالب نظریه‌های بدیل مختلفی از جمله دوگانه‌انگاری، ایده‌آلیسم، یا نظریه‌های غیرتقلیل‌گرای آگاهی صورت گیرد. بنابراین، استدلال حاضر صرفاً در جهت تضعیف کفایت تبیینی فیزیکی‌الیسم تقلیلی است، نه اثبات نهایی یک نظریه بدیل خاص.

در نهایت، پیشنهاد می‌شود که در مطالعات آینده، نسبت میان این تجربیات و مفاهیمی چون «فضای غیرمحلی» در فیزیک کوانتوم بیشتر مورد واکاوی قرار گیرد. همچنین ضرورت دارد که فلاسفه ذهن، با بازنگری در تعریف «کوالیا»، امکان وجود «کوالیای غیرحسی» را به عنوان بخشی از ماهیت اصیل نفس در دستور کار قرار دهند.

تجربه نزدیک به مرگ نابینایان، شکافی در دیوار ستر فیزیکی‌الیسم ایجاد کرده‌است که دیگر نمی‌توان آن را با تبیین‌های تقلیل‌گرایانه پنهان کرد. این پدیده ما را به بازگشت به سنتی فرا می‌خواند که در آن، انسان نه یک «ماشین بیولوژیک»، بلکه موجودی است که هویت بنیادین او در ساحت آگاهی غیرمادی و نفس مجرد ریشه دارد.

⁵³. Transmission Theory .

⁵⁴. Survival Thesis .

منابع

- ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۴۱۷ هـ.ق). النفس من کتاب الشفاء (حسن حسن‌زاده آملی، محقق). قم: مرکز النشر، مکتب الإعلام الإسلامی.
- اعتمادی‌نیا، مجتبی (۱۴۰۵). تجربه‌های نزدیک به مرگ؛ دلالت‌های فلسفی: ابهامات پیش رو. پژوهشنامه فلسفه دین، ۲۴ (۱).
- تهرانی دوست، مهدی (۱۳۷۸ ه. ش). درآمدی بر فلسفه ذهن. تهران: انتشارات زیتون.
- چالمرز، دیوید (۲۰۱۰). رویارویی با مسئله آگاهی. ترجمه مرضیه لطفی. مجله نقد و نظر. جلد ۱۵. دسامبر ۲۰۱۰: صفحات ۵۰-۸۶.
- دیباچی، سید محمدعلی، و هاشمی، سید محسن (۱۴۰۴). آگاهی در تجربه‌های نزدیک به مرگ، چالشی نوین برای فیزیکالیسم. قبسات، ۳۰ (۱۱۸)، ۲۶-۴۵.
- قربانی، هاشم، و محمدی، مسیح (۱۴۰۴). بررسی واقع‌نمایی مشاهدات این‌جهانی در تجربیات نزدیک به مرگ. پژوهش‌های مابعدالطبیعی، ۶ (۱)، ۱۵۳-۱۸۴.
- Avicenna (Ibn Sina). (1417 AH). *Al-Nafs min Kitāb al-Shifā'* (H. H. Amoli, Ed.). Qom, Iran: Markaz al-Nashr, Maktab al-I'lām al-Islāmī. (in Persian)
- Blackmore, S. J (1993). *Dying to Live: Near-Death Experiences*. Grafton.
- Chalmers, D (2010). *Confronting the Problem of Consciousness* (M. Lotfi, Trans.). *Naqd va Nazar*, 15, 50-86. (in Persian)
- Churchland, P. S (1986). *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. MIT Press.
- Crick, F. ,& Koch, C (2003). A framework for consciousness. *Nature Neuroscience*, 6 (2) , 119-126.
- Dennett, D. C (1991). *Consciousness Explained*. Little, Brown and Co.
- Friston, K (2010). The free-energy principle: A unified brain theory. *Nature Reviews Neuroscience*, 11 (2) , 127-138.
- James, W (1898). *Human Immortality: Two Supposed Objections to the Doctrine*. Houghton Mifflin.
- Kandel, E. R. , Schwartz, J. H. ,& Jessell, T. M (2013). *Principles of Neural Science*. McGraw-Hill.
- Kelly, E. F. , Kelly, E. W. , Crabtree, A. , Gauld, A. , Grosso, M. ,& Greyson, B (2007). *Irreducible Mind: Toward a Psychology for the 21st Century*. Rowman& Littlefield.

- Kim, J (2005). Physicalism, or Something Near Enough. Princeton University Press.
- Levine, J (1983). Materialism and qualia: The explanatory gap. Pacific Philosophical Quarterly, 64 (4) , 354-361.
- Ring, K. ,& Valarino, E. E (2006). Lessons from the Light: What We Can Learn from the Near-Death Experience. Moment Point Press.
- Sartori, P (2012). The Near-Death Experiences of Hospitalized Intensive Care Patients: A Five Year Clinical Study. Edwin Mellen Press.
- Smart, J. J. C (1991). Sensation and brain processes. In The Nature of Mind. Oxford University Press.
- Tehrani-Doust, M (1999). An Introduction to the Philosophy of Mind. Zeytoon Publications. (in Persian)
- Woerlee, G. M (2005). Mortal Minds: The Biology of Near-Death Experiences. Prometheus Books.